

ارشدمیر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطاء محمد ٹھیکیداری کر دے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کر وتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ نثر وی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونہیزال“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوکلہ تے شکفتہ اے۔ آپ نے تحریراں وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیتدے سن۔ تے ہر بندے نوں ہساؤن دا فن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“ آپ دا دلچسپ سفر نامہ اے۔ جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں اُساں ڈٹھاتے بھانویں پچھلے ورہے ای اے پراسیس ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دوجی وڈی جنگ چھڑن توں کجھ پہلوں میرا اک بھینیواں ولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہینری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگاں ساکاں دی غائبو گئی۔ اودوں حالی رت نے چٹیاں نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینیویں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلیفون رانی کیناں دے وی گھر نیں سی ہوندا۔ ایس لئی وگا تگ تے ڈبائے خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مڑیا ٹویا پوسٹ کارڈ لڈا لکھدا آیا تے فیر جیناں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینیویں، عامر نے لکھیا سی:

”جرمن فل تیاریاں وچ نیں۔ جدوں وی لندن بمبارا دیندو ساہیا جندا اے۔ اوس سے لگدا اے جویں جہاز نے بوہڑ واگلوں گوڑھی چھاں کر وتی اے پر حالی تیکر جرمن پورا بل لا کے وی انگریز دا کجھ وگا نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے وسنیک خطرے دا گھٹھو وجدیاں سارای نیڑے تیزے دے ٹیوب ٹیشناں تے جا بچدے نیں۔ ایہناں ٹیشناں تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چرنگاں چاہے۔ محمدی بستر اوچھا کے پتھلا مار کے نک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ مل جندا اے تے فیر ایہناں گھرنیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپلن نال نکل کے اپنے کماں کا جاں وچ رُجھ جاندے نیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دوجی وڈی جنگ دارولا گولا مٹکا تے اودوں ایہہ وی پڑھن سُنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جٹن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا وی چنگا بھلا ہتھ اے۔

ایہہ تے ایہی وچکار گل آ گئی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے اللہ نے لندن داسر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن ویکھن دی سہ ہرنویں سریوں من وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب ویکھن تے اوہدے راہیں سیر سپاے لئی اڈدار بنداسی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب ویکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھینیویں عامر نے آکھیا ”ماسے ہو ریں جے کفرانس دی رُبڑ

دے پسینے والی تے امریکہ دی نویں ڈھنگ دی ٹیوب ویکھ لین تے فیر خورے منجی بسترے ای او تھے ڈاھ بہن گے۔“

جدوں مینوں ایس گل واپتا لگا، میں عامر نوں گوڈے مڈھ بہا کے دسیا کہ جدوں میں نگا جھیا ہوند اسال تیرے داد کے پنڈ وڈا لے سندھواں توں اک منڈا جھانا گھر دے کم کاج لئی منگوایا سی۔ جیہڑا روز دیہاڑے ساڈے گھروں گڈی ویکھن لئی گکھ کر جاندا سی۔ اک دن میں اوہدا بچھا کیتا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں پٹر پٹر ویکھد اجارہیاسی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں واچھاں وچوں ڈکھ ڈکھ باسا پیا وگدا سی۔ گڈی لکھ گئی تے اوہنوں خرچن لئی جیہڑا پیسہ ملایا ہو یا سی اوہنے اوہ لین توں چکیا۔ اوہ چنگا بھلا شھیا بن گیا ہو یا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاش لئی تے اوہدے بوجھے وچ ایہو جھپے کئی ٹھیسے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال وکھا رہیاسی۔ میں گھر آ کے دسیا تے اوس غریب نوں چنگی چھلی پھینٹی لگی۔

پرانج میں جدوں کسے ٹیوب ٹیشن تے آؤنا تے جاناں ہاں، میراجی کردا اے جہانا میرے کول ہووے تے اوہدے سامنے ایس جرم دا قرار کراں جے واقعی لکھدی گڈی نوں پہلی وار ویکھ کے میرے جذبے دی اوہدے نال رلدے ملدے نہیں۔ تے پٹر جھتوں تیک تہاڈیاں کاراں دا تعلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھو کے لئی ہے ای نہیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑ نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، ہلیکیا، سنگھر، ایقنوں تیک کہ کسے دا پیو تازہ تازہ مویا ہووے یا انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سبھ توں پہلاں پرانے رینساں وانگر ہاتھی دی تھاں بوجھے اگے کارای لیا کے کھلاردا اے۔ پاکستان بنن مگروں جہاں مال اسال کاراں دی خرید آبتے بکریاں کھیتا اے، جے کرکے ڈھنگ دے کم آتے خرچ کردے تے بن سانوں سٹے خیراں سن۔

پراسیس ایہہ کار دے حوالے نال کیہ بیکار دیاں گلاں چھوہ پیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی۔ جیہنوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چل دیاں ویکھ کے انگریزاں دی مہا اُستادی تے پیر کار گیری اُتے دلوں ایمان لیاؤنا پے جاندا اے۔ کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رلدیاں ملدیاں نہیں۔ ایویں دو (2) ترے (3) ڈبے ودھیک لادیندے نہیں یاں فیر ایہناں دے بوجھے آؤ تیک نہیں، جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جانداں تے ہر ٹیشن تے خود بخود کھل کے اندر لیاں سواریاں نوں بٹے نور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہندے نہیں۔ ایہناں ٹیوباں داسارا سسٹم کمپیوٹرائزڈ اے۔ پر مجال اے کدی بھڑ و آں وانگر آہنے سامنے لنگر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار گنسل دا ہلکھا کھا جان وچوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب نال کھیہ جاندی اے۔ پراپتی غلطی نوں وی اگلے نہیں بچھدے تے اخباراں توں لے کے ٹی وی تیک کا کورولا پے جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چل دیاں نہیں پر اصلی تے وچلی مان یوگ گل ایہہ نہیں، اوہ تے ایہہ وے کہ ایہناں نوں ہمہ گیری وانگوں چلایا جاندا اے۔ ایس اتھہ کسے سرکس یا نمائش وچ کسے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں ویکھ لینے تے عش عش کر اٹھنے آں۔ ایہہ منظر ویکھ کے تے بالاں دے لوں کنڈے کھلو جانداں نہیں پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان دا جگر اے جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جنی ڈکھیا ئی وچ جا کہ ایہہ ٹیوباں ٹھیل ماریاں نہیں۔ مثال دے طور تے پکاڈی ڈائمنشن کوئی ساڈھے چار سو فٹ پٹھاں تیکر پکڑیا گیا ہو یا اے۔ فیر کجھ تھانواں توں دریائے تمبرتوں وی تھلیوں ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیر کار گیری دے جھنڈے گڈ دتے ہوئے نہیں۔ ایہوں ای نہیں سگوں ٹیوب ٹیشن تے دوآئی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پوڑیاں (ایکسلریٹر) پٹیاں چکر کڈ دھیاں دسدیاں نہیں۔ لفظاں وی بندے تے سامان ڈھونڈا کم کردیاں نہیں۔ ایس توں اڈعام پوڑیاں لم سٹے راہ (Sub Way) مسافراں نوں بٹے دارہ وکھاؤندے نہیں۔ کمال ایہہ وے پئی تہاں توں ٹھنڈی تے نزدیکی ہوا دے بلے نال

ٹردے پھر دے، آؤندے جان دے ون سوتیاں لپٹاں تے طراں طراں دی خوشبو آں دا لورا ای نہیں آؤند اگسوں کئی واری کوئی زبانی اچن چیت نکرا کے سوری (Sorry) وی آکھ جان دی اے۔ فیر کئی تھانواں تے ہوا دایہناں کوزرتے ٹھکا ہوندا اے کہ وال بھانویں کیہو دے لوشن یا کریم نال تھان سر نکائے پھبائے ہون۔ ایویں کھل پلہر جان دے نیں۔ حیرانگی دی گل ایہہ دے پئی ایہناں میٹھاں تے پورا عملہ اپنیاں پھرتیاں دکھاؤندا جا پدا اے۔ تئیں نکٹ لے وی لوو، بھل بلکیجھے چینگنگ نہ وی کرن، آکے نکٹ بیر بیر تہانوں ڈکا پالین گے۔ نکٹ او تھے لگی مشین وچ پاؤ تے فنا فٹ جان دارا کھول دین گے۔ نکٹ وصولن والے وی بڑے کانٹے نیں۔ چو کھے افریقی نیں۔ نانویاں نانویاں زباناں وی نظریں پے جان دیاں نیں۔ ٹکھاں دی اگر ای داکرناں خاص خیال رکھیا جاندا اے ایہہ اتھوڑا بوہت پتا تے ہے ای سی پر صبح چانن اوس دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے اگ لگ گئی۔ ویکھدے ای ویکھدے چنگی بھلی بھسوڑی پے گئی۔ لوک وگا تگ بھجن لگ پئے۔ تاں جے جھیتی توں جھیتی پلانگھاں پٹ کے بنے نکلن، پراوتھے نکٹ کلکٹراں تے انسکپراں اپنی آئی تے آکے ٹکھاں دی ہچھہ گچھ شروع کر دیتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا، حکومت سیانی اے۔ اوہنے ای ہتھیارست دتے۔ کتے گل داگلا بن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں رتھ لہ لاہ کے ٹوب ٹیشن بنائے ہوئے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم دی دوہہ (2) توں لے کے باراں (12) تیک ہین۔ وگئی لئی یورپول ٹیشن، جیہڑا لندن وچ اے۔ اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نیں۔ ایہہ اوہ پاسا اے جیہدی دوجی لام وچ بڑی تباہی تے بربادی ہوئی سی۔ حالی تیکر اسٹیتھ کئی عمارتوں سڑیاں بلیاں تے ٹٹیاں بھجیاں دکھائی دیندیاں نیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندے نیں۔ گڈیاں آؤندیاں جان دیاں نیں، پر مجال اے کدھرے تہانوں گندگی ناں دی کوئی شے دکھائی دے جاوے۔ ایس لئی ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بنے وگاہ نہیں مار دے۔ سگوں رڈی دی ٹوکری (Dust Bin) وچ سٹن دا اہر کر دے نیں۔ تھان تھان بالاں لئی کنفیکشنری مشیناں فٹ نیں جیہناں وچ بال گچھ پینیاں پا کے پسندیاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جٹ پیندے نیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سوتیاں کمپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھبواں سائل وچ نظریں پیندے نیں۔ وگئی لئی اک سیر سپائے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ”ایٹوار (جھٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے برابر اے۔ ایس لئی بنے نکل کے اللہ دیاں قدرتاں دا تماشا دیکھو۔“

اشتہاراں دا پراگا گڈی دے اندر وی مٹھو مٹھتی مل جاندا اے۔ او تھے لوکاں دے واسا ڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل دی ضائع نہیں کر دے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی فہم لاکے پڑھدے نیں یاں فیر گڈی دے روٹ نوں جیہڑا ہر ڈبے وچ بڑے سچے تے سوہنے انداز وچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوندا اے بڑے گوہ تال پڑھدے نیں۔

اک ہور نوٹ لگی گل اے پئی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹوباں چلدیاں نیں۔ ایہناں دی شناخت ڈہیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو جان دی اے۔ ایہہ گنتی وچ حسابی فارمولے مطابق اک اک تے دو یا راں نہیں بلکہ سچی چچی دیاں یا راں نیں۔ جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نیں۔ ایہناں لائناں وچوں پکا ڈلی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ۔ سرکلر لائن پیلا، ڈسٹرکٹ لائن سبز۔ وکٹوریہ فیروز رنگ دی اے۔ ایہہ ٹوباں تیز وی چلدیاں نیں پر ڈھوڑاں نہیں پھدیاں۔ پکا ڈلی میل دیاں گڈیاں اسی (80) کلومیٹر تے ڈسٹرکٹ و انگر دیاں گڈیاں دی کوئی اٹے سٹے چالیہ (40) کلومیٹر فی گھنٹہ رفتار ہون دی اے۔ رفتار دی گل تے خیر کوئی اچرج نہیں۔ اصل

مسئلہ تے اُس بھارودا اے جیہڑا پہلی وار ایہدے ہونے لہند اتے بھوکس تھلے اپنی ڈنگھائی وچ ٹیوب نوں چلہ یاں ویکھ کے حیران رہ جاندا اے اے پڑھیا لکھیا بندہ تے ڈبے وچ اُلکے ہوئے نقشے یاں ٹیوب بارے چھاپے چڑھے کتابچے راہیں تھوہ ٹکانے تے اُپڑ جاندا اے، پر پڑنے اُن پڑھ وی دونہ (2) چونہ (4) پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانے ہو جاندا اے نیں۔ ایہناں ٹیوباں وچ ہر کوئی حال مست وکھائی دیندا اے حد ایہدے وے پئی اخبار یا کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڈے وانگر کوئی کسے دوہے دا اخبار یا مگنویں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق دی وکھرا وکھرا ہوندا اے تے تسنیں ایوں اِکونظر نال ای جان لیندا اے اوہ کے بندہ کھوٹی پارٹی دا حمایتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساڈ نا تے خیر بڑا اوکھاتے کولڑا کم اے۔ اوہ تے اک دوہے نال کوئی گل وی نہیں کردے (خورے پکے ہوندیاں ایہناں دے تندوے ای نہیں کٹوائے جاندا) یاں کجھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندا تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا اے۔ ٹکھاں دی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اک ٹکٹ دے ای ٹکٹ ملدا اے نیں۔ سویرے دس (10) وچے توں شام چار (4) وچے تیکر چھٹی والے دیہاڑے ٹکھاں وچ چنگی بھلی چھوٹ وتی جاندی اے۔ ریٹرن تے سیزنل ٹکھاں دا وی رواج اے۔

بڈھے ٹھیرے تے معذوراں نوں ”بارو“ و تلوں بستاں تے ٹیوباں دے مفت ٹکٹ بنوا کے دتے جاندا اے نیں۔ ایہ ”بارو“ ساڈی میونسپلٹی ورگا ادارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص سیٹاں ہر ڈبے وچ ہوندیاں نیں تے جے کوئی زنانی یا ماڈ کو سواری آجائے تے ٹرانٹ اوس نوں سیٹ دے وتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندا تے جے ایہو جیہا گیر چل جائے تے مٹھاں ٹکھاں وچ دوجی ٹیوب آکے او سے ٹکٹ تے سواریاں چک لیندی اے۔ اک واری اک ٹیوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اسان سمجھیا پئی بھانویں گڈاں دا ہتھ ویلا آ گیا اے۔ بھانویں اتھہ ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں دلیلاں وچ ای ساں جے دوجی ٹیوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چرگروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن ٹیوب ٹیشن دا مڈھ آج توں کوئی چوراسی (84) ورہے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دور سی۔ اوس سے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن، جیہڑے ہن دودھ دے دودھ دے دو سو پچھتر (275) ہو گئے نیں۔ کجھ چر پہلاں، ہتھیر وھوئی اڈے دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دوہے ملکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برٹش ریل، بساں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ تسنیں جے دو چار ٹیشن نوں ہتھ لاؤ تے تنناں (3) چونہ (4) پونڈاں دا سنگھٹا ہو جاندا اے۔ کہندے نیں شروع شروع وچ نرا پڑا دودھ پینی دا ٹکٹ رکھیا گیا سی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے ٹیشن دا پھیرا ٹورال آؤ پر ہن گھرنوں سیانیاں ہو کے کلومیٹر دے حساب نال اگر ابھی کردے نیں۔ ایہناں ٹیوب ٹیشن پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای اللہ توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضہ وچ اے۔ اٹھل حصہ تے ایویں مدھانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر انج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیر سو دے دی وچارن اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن چاڑھ رہیاں نیں اوہ کسے کولوں لگی چھپی گل تھوڑی اے۔